

Pend-nâme Attâr-ı Nişâbüri'ye Ait Değildir

Pandnameh is not from Attar e Neyshaburi

Sema LEVENT - Eradah QAYUMI

Dr., Bağımsız Araştırımcı, sema04_levent24@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0763-3903>

Doktorant, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/ PhD Candidate, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature, iradeqayumi1993@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1221-7808>, <https://ror.org/05ryem72>

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Çeviri / Translation
Geliş Tarihi – Date Received	30 Eylül / September 2022
Kabul Tarihi – Date Accepted	26 Aralık / December 2022
Yayın Tarihi – Date Published	30 Aralık / December 2022

Atf / Cite as: Levent, S. – Qayumi, E. (2022). Pend-nâme Attâr-ı Nişâbüri'ye Ait Değildir. *Turkish Academic Research Review*, 7 (4), 1137-1177.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/pub/tarr>

Yayıncı / Published: Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Sema Levent – Eradah Qayumi

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Pend-nâme Attâr-ı Nîşâbüri'ye Ait Değildir¹

Sema LEVENT - Eradah QAYUMİ

Öz

Klasik vasfı kazanmış başarılı yapıtların özellikleri arasında eserin sağlam bir dil ve üsluba sahip olması, zengin hayallerle örülmesi, özgün olması, farklı edebî tekniklerle kaleme alınması gibi maddeler sayılabilir. Eğer bu eser manzum bir eserse yapıtın okuyucuya zengin çağrışımlarla dolu bir dünya sunması, bünyesinde şairine has mazmunlar ve sanatkârane beyitler barındırması onu başarılı kılan amiller arasında gösterilebilir. Şair ve yazarların eserlerinde kullandıkları özgün dil ve üslupla yakaladıkları başarı onları evrensel ve ölümsüz bir hale getirirken aynı zamanda eserlerine kendi mühürlerini vurmaları manasına gelmektedir. Bir şair veya yazar şahsına ait olan üslubu ne derece şahsileştirir ve sağlamlaştırırsa eserini o derece başarılı ve kalıcı kılmış olacaktır. Uyandırdığı hayallerin zenginliği ve kullandığı sağlam üsluptan sahibinin ismini tahmin ettiren yapıtlar şüphesiz kalıcı olmayı hak eden özgün, başarılı ve evrensel yapıtlardır. Fars dilinde kalmayıp birçok dile tercüme edilerek farklı milletlerin istifadesine sunulan *Pend-nâme*'nin XIII. yüzyılda yaşayan İranlı şair ve mutasavvıf Feridüddin Attar'a ait olduğu bilgisi dilden dile dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. Klasik Osmanlı edebiyatı döneminde tezkire yazarlarının bu eserin Attar'a aidiyeti meselesini tartışmamayı tercih ettikleri, eserin okutularak insanlara faydalı olması amacıyla birleştikleri görülmektedir. Bu dönemde *Pend-nâme*'ye yapılan şerhler/ tercüme ve söz konusu eserin medreselerde ders kitabı olarak okutulması müellifinden ziyade eserin içerdiği öğütlerden insanların faydalanması ve Farsça öğretiminde ondan yararlanılması konusu üzerine odaklanıldığını göstermektedir. İlk kez Türkçeye aktararak araştırmacıların istifadesine sunulacak olan aşağıdaki makale *Pend-nâme*'nin Attar'a aidiyeti meselesine ilmî bir şekilde yaklaşmakta *Pend-nâme*'nin üslubunu yapı, dil ve içerik bakımından inceleyerek onu Attâr'a aidiyeti kesin olan diğer eserlerle karşılaştırmaktadır. Araştırmanın sonucunda *Pend-nâme*'nin Attâr'a ait olmadığı kanaatine varılmıştır. *Pend-nâme*'nin yapısı, dili ve muhtevası incelenmiş ve varılan sonuçlar Attâr'a aidiyeti kesin olan mesnevilerin yapısı, dili ve muhtevası ile mukayese edilerek *Pend-nâme*'nin Attâr'a ait olmadığı düşüncesi kanıtlanmıştır. *Pend-nâme* üslubu, tekniğı ve çağrıştırdığı hayaller ile Attâr'ın manzumelerinden farklıdır yani söz konusu eser yukarıda değinildiğı yönleriyle Attâr'ın mühürünü taşımamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feridüddin Attar, *Pend-nâme*, biçim, içerik, dil ve üslup, çeviri.

¹ Bu çalışma Hamideh Zeynalzadeh, Rahman Moshtaghmehr ve Ahmad Goli tarafından kaleme alınan *Pandnameh is not from Attar e Neyshaburi* (Textual Criticism of Persian Literature, Vol. 12, Issue 3, No. 47, Autumn 2020) başlıklı makalenin Türkçeye çevirisidir. Çeviri için yazarlardan izin alınarak, ıslak imzalı belge temin edilmiştir. Makalelerinin Türkçeye aktarılmasına izin verdikleri için kendilerine müteşekkirimiz.

Pandnameh is not from Attar   Neyshaburi

Abstract

One of the many works attributed mistakenly to Attar   Neyshaburi is *Pandnameh*; a poem that its attribution to Attar is still doubtful among some literary critics. This article studies the stylistic features of *Pandnameh* in terms of aspects of structure, language, and content and compares it with the definitive poems of Attar. The results showed that the attribution of *Pandnameh* to Attar is wrong; because, this work has a significant difference with the speech and thoughts of Attar in his poems from all three of these stylistic aspects. That is, it's form and structure, with the form of Attar's poems, is neither proportional in terms of volume of verses, nor in terms of the way of expressing the contents. From the point of view of poetic language, which has received a considerable degree of differences between *Pandnameh* and the works of Attar, there are significant discrepancies in terms of the use of vocabulary and linguistic elements along with the syntax and compilation of the word between these two categories. The ideas in this work are also distinguished from the thoughts of the Attar's poems, both in the teachings of religion and Sufism and in general ethical advices.

Keywords: Attar   Neyshaburi, Pandnameh, Structure, Language, Content.

Structured Abstract

One of the most important topics in literary criticism is research into the correctness and inaccuracy of attributing a work to its poet or writer. Throughout the history of the literature of various lands and nations, works have been attributed to famous poets and writers for various reasons, including political prejudices and religious Purposes, or similarities in form or theme that either really belonged to other poets and writers or have been works whose authors have been unknown; Attar   Neyshaburi is one of the poets whose works have been mixed with those of poets of later periods, that have been written in a high degree of weakness in terms of form and structure and poetic language, and also differ from Attar's definite poems in terms of their content. Undoubtedly various factors, whether intentional or unintentional, played a role in mixing the works of others with the works of Attar. The most famous work attributed mistakenly to Attar   Neyshaburi is *Pandnameh*. This poem has about 900 bits, and the oldest Manuscript of it, is dated to 861 A.H.; namely ninth century; just two centuries after Attar's death. The difference between the date of the writing of the first version of *Pandnameh* since Attar's death, indicates that this poem most likely belongs to the eighth or ninth century and that it's author probably lived in the late eighth or early ninth centuries.

Methods & materials In the present study, the attribution of *Pandnameh* to Attar has been investigated and compared with Attar's poems in the analytical-inferential way from the point of view of stylistic issues namely structure, language and content. It should be noted that in this review, the printed version of *Pandnameh*, corrected and annotated by Silvestre de sacy, has been cited. Discussion *Pandnameh* differs dramatically from the point of view of three stylistic aspects, namely structure, language, and content, with the four definite mystical poems of Attar, *Asrarnameh*,

Elahinameh, *Manteqotteyr* and *Mosibatnameh*. For example, besides the boring repetitions and the shortness of volume of the verses, there is no anecdote and allegorical story in the structure of *Pandnameh*. Whereas one of the most common methods of Attar to express the meaning and contents of his poems to the reader, is the insertion of allegorical stories and narratives. In other words, Attar as a narrator and interpreter tells stories and narrates to teach. The poetic language used in *Pandnameh* also differs from poetic language used in definite poems of Attar; some of the words and combinations used in the text of *Pandnameh* are either not used in Attar's poetry or have been used in different forms in his poetry. In terms of syntax and grammar there are also major differences between *Pandnameh* and Attar's poems; for example, verbs, adjectives, prepositions and other elements used in the verses, and the way of putting the linguistic elements together in verses is contrary with the syntax of Attar's poems. The content of *Pandnameh* also differs from the content of Attar's poems; for example, the author of *Pandnameh* expresses beliefs about love, Health and Silence (in the mystical sense), kings and other topics that are opposed to what Attar thought in his poems. Conclusion In this article, by Scientific study and stylistic comparison of *Pandnameh* with Attar's poems from three aspects of structure, language and content, it is concluded that this poem is not from Attar, because first of all, the form and structure of *Pandnameh* is significantly different from which is clearly seen in the four definite works of Attar; because While Attar has attempted to convey the content of his mind and thought to the readers in all four of his poems by using narrative expression and allegory, *Pandnameh* is devoid of this structure and form of expression. A greater percentage of the poetic language used in *Pandnameh* is different both in terms of words and idioms and in terms of syntax from Attar's poetic language in his poems; a greater percentage of the content of these two groups of works are dramatically different from each other. The dominant thought in Attar's poems is pure mysticism and Sufism; but, not only is the prevailing thought in *Pandnameh* sometimes just for expressing religious themes far from the pure mysticism, it is more like other books written on the subject of advice that just teaches and expresses general ethics.

Giriş

Pend-nâme mesnevisi yanlışlıkla Attâr-ı Nişâbüri'ye atfedilen birçok eserden birisidir. Eserin Attâr'a aidiyeti mevzusu edebiyat eleştirmenleri tarafından hâlâ sorgulanmaktadır. Bu makale *Pend-nâme*'nin üslûbunu yapı, dil ve içerik bakımından inceleyerek onu Attâr'a aidiyeti kesin olan eserlerle karşılaştırmaktadır. Araştırmanın sonucunda *Pend-nâme*'nin Attâr'a ait olmadığı kanaatine varılmıştır. Çünkü bu eser Attâr'ın söz ve düşünceleri kısacası hayal dünyası ile bahsedilen üç üslup yönünden onun manzumelerinden farklıdır. *Pend-nâme* iç ve dış yapısı, hem beyitlerin hacmi ve uzunluğu hem de muhtevayı ifade etme yönünden Attâr'ın şiirleri ile orantılı değildir. *Pend-nâme* ve Attâr'ın eserleri arasındaki farklılıkların önemli bir oranı onun şiirsel diline dayanmaktadır. Attâr'a aidiyeti kesin olan eserlerle *Pend-nâme* arasında hem kelimelerin kullanımı ve dil öğeleri açısından hem de söz dizimi açısından belirgin farklar bulunmaktadır. Ayrıca iki grup arasında

muhteva, fikir ve hâkim düşünce arasında hem din ve tasavvuf öğretilerinde hem de genel ahlak ideallerinde önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Edebî eleştiride en önemli konulardan biri, bir eseri anlatıcısına veya yazarına atfetmenin doğruluğunu veya yanlışlığını araştırmaktır. Bir eserin bir yazara ait olduğunu söyleme yani “yükleme” konusu eleştiri çalışmasında ilk adımı oluşturur. Eleştirmen bir eserin gerçek bilgisi ve onun doğru eleştirisi için esastır. Eleştirmen öncelikle eser sahibinin çevresini, yaşını, sosyal ve kişisel gereksinimlerini bilmelidir. Dünya çapında edebiyat tarihine bakıldığında siyasi ön yargılar, dinî amaçlar veya şekil ve içerik benzerliğinden dolayı onlara ait olmadığı halde ünlü şair ve yazarlara atfedilen eserlerle karşılaşılır. Bu eserler başka yazarlara ait olabileceği gibi yazarı bilinmeyen eserler de olabilmektedir. Ona ait olmadığı halde eşsiz güzellikteki dramalar Shakespeare'e atfedilmiştir. *Yusuf u Züleyha* mesnevisi Firdevsî gibi ünlü bir şaire atfedilmiştir ki bu konu da edebiyat eleştirmenleri arasında ihtilafli bir mevzudur. Hayyam ve Hâfız'da da benzer sıkıntılarla karşılaşılmaktadır. Konusu Hayyam'ın rubailerine benzeyen her şiir Hayyam'a atfedilmiş, yazarı bilinmeyen birçok şiir Hâfız'ın *Divan*'ında kendisine yer bulmuştur (Zerrinkub, 1392, s. 135-141).

Tarih boyunca hayatı ve şahsiyeti karanlıkta kalan Attâr-ı Nîşâbüri bazı kişilerin dünyasında gün geçtikçe mitlere karıştırılan şairlerden biridir. Çeşitli kaynaklarda hakkında çok şey söylenmişse de eserleri ihmal edilmiştir. *Mantuku't-Tayr*, *İlâhî-nâme*, *Musibet-nâme* ve *Esrâr-nâme* mesnevileri ile *Muhtar-nâme* adlı rubailer koleksiyonunun yanı sıra Attâr'a aidiyeti kesin olan *Divan*'ına ek olarak başkasına ait olan birçok eser de Attâr'a atfedilmiştir. Bilerek veya bilmeyerek yapılan bu hataların sebeplerinden birisi “Attâr” mahlasını kullanan şair sayısındaki fazlalıktır. Dr. Şafîe Kadkani, Farsça *Mezmurlar* kitabında, Attâr adıyla şiir yazan ve Attâr'ın çağdaşı olan 24 kişiyi tanıtmıştır (Şafîe Kadkani, 1378, s. 91-103). Eserlerin Attâr'a ait olmadığı halde ona aitmiş gibi gösterilme sebepleri arasında Attâr'a olan bağlılık, onu Şii gösterme ve onun ismini kullanarak şöhret olmak sayılabilir.

Hatayla Attâr'a atfedilen en ünlü eser *Pend-nâme* mesnevisidir. Yaklaşık 900 beyitten oluşan bu manzume Tazî, Türkçe ve Hintçe dillerinin yanı sıra Fransızca ve İngilizce'ye çevrilmiş ve birçok kez yayımlanmıştır. Bu eser hâlâ

önemli bir ahlak ve mistisizm kaynağıdır ve dünyanın çeşitli üniversitelerinde ders olarak okutulmaktadır (Nefisi, 1384, s. 117-119).

Yazma eserlerle ilgili kütüphane kataloglarına odaklanmak ve bu yazmaların kaleme alınma tarihinin bilinmemesi veya katalog bilgilerinin yanlış olması, eserlerin kaleme alınma tarihi tespit edilirken kağıdın türüne, hattatın hayatına odaklanmak zor bir süreçtir. H. 861 yılından önce yazılmış olan risalenin şu ana kadar Paris Milli Kütüphanesi'nde herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır². 886 AH'de yazılmış olan bilinen en eski tarihli nüshaya tarih olarak çok yakın olan bir nüsha daha vardır. Araştırmalara göre *Pend-nâme*'nin en eski nüshalarından sadece ikisi, Attâr'ın ölümünden iki yüz yıl sonra dokuzuncu yüzyıla aittir. İran'da ve İran dışındaki diğer el yazmaları ise X, XI, XII ve XIII. yüzyıla aittir.

Bu araştırmada *Pend-nâme*'nin Attâr'a atfedilmesi meselesi metin içi deliller yani üslup sorunları açısından analitik-çıkarımsal yöntemle araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla eser yapı, dil ve muhteva bakımından üç yönden incelenerek Attâr'ın diğer mesnevileri ile mukayese edilecektir. Bu çalışmada Sylvester Dosasi'yi düzeltmek için Attâr'a atfedilen *Pend-nâme*'nin basılı nüshasından alıntılama yapıldığını belirtmekte fayda vardır.

Araştırmanın Gerekliği ve Amaçları

Attâr'a atfedilen eserler ve bu eserlerin gerçek sahipleri üzerine yapılan araştırmalar, Attâr üzerine yapılan araştırmalar bilim adamlarının dikkat etmeleri gereken önemli konulardan birisidir. Alandaki birçok belirsizliği, şüpheyi ve fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla bilimsel ve kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bir eserin asıl müellifini tespit etmek veya eseri bir müellife atfetmek metin içerisindeki delillere ve bağlamlara dikkat ederek eserin yapısını, dilini ve içeriğini inceleyip üslup çalışması çerçevesinde eseri değerlendirmekle mümkündür. Bu tür bir çalışma Fars edebiyatının diğer eserleri ve şairleri hakkında gelecekte yapılacak olan araştırmalar için faydalı olacaktır. Tarih boyunca bazı şairler ve eserleri

² Rek. Miransârî, Attâr Bibliyografyası (*Zindegî-nâme-i Attâr*), 2003: s. 218-187; Dirâyeti, İran El Yazmaları Kataloğu (DİNÂ), 2010, Cilt 2, s. 641-642; Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi El Yazmaları Dergisi, Cilt 4, s. 2 ve Cilt 9, s. 319-321, Cilt 10, s. 7, 249, 271. İslami Şura Meclisi Kütüphanesi El Yazmaları Listesi (HÂERÎ, 2009), Cilt 12, s. 251-253 ve Cilt 36, s. 323; Doğu El Yazmaları ve Belgeleri Dijital Kütüphanesi (KUDNÂ); Dâniş Pejüh, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesinin Mikrofilm Listesi, 1341, Cilt 1, s. 553 ve el yazması kitaplardan oluşan bir veri tabanı (Agabuzurg web sitesi).

hakkında yapılan yanlış değerlendirmeler ve sonuçta varılan hatalı yargılar bu sanatçıların edebî yönünün ve sanatçı kimliğinin karanlıkta kalmasına sebep olmuştur. Bu sebeple günümüzde bu tarz araştırmalara ve bilimsel çalışmalara büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Tıpkı Attâr'ın gerektiği şekilde tanınmaması, şiir ve düşünce dünyasına aşına olunmaması sebebiyle onun düşünce, kültür ve sanatıyla hiçbir yakınlığı olmayan eserlerin ona nispet edilmesi gibi.

Araştırmanın Arka Planı

Pend-nâme ve onun Attâr'a atfedilmesi konusunda birçok araştırma yapılmıştır. Attâr ve eserleri ile ilgili ayrıca onların Attâr'a atfedilmesi konusunda kaynaklarda bazı şeyler yazılmıştır. Araştırma geçmişinin incelenmesi sonucunda *Pend-nâme*'yi Attâr'a atfedenlerin sayısının daha yüksek olduğu görülmüştür. Örneğin Seyyid Ziyauddin Seccadi'nin *Attâr'ın Mektubu ve Ona Atfedilen Bazı Eserler* başlıklı bir makalesinde, mektubu Attâr-ı Nîşâbüri'ye atfetmekten çekinmemiş, buradaki ifade biçiminin Attâr'ın orijinal üslubuna yakın olduğunu ve bu sebeple eserin Attâr'a ait olduğuna inanmak gerektiğini belirtmiştir (Seccadi, 1374, s. 56-58). Dr. Minû Fatorehchi, *Pend-nâme Şairi Kimdir?* başlıklı makalesinde, *Pend-nâme* ile Attâr'ın belirli şiirleri arasındaki bazı üslup ve kavramsal özellikleri ve ortak temaları sıralarken, bu mesnevinin Attâr'a atfedilmesi gerektiği konusunda tereddüt edilmemesi gerektiği sonucuna varmıştır (Fatorehchi, 1388, s. 102-112). *Attâr'ın Mektubunda Halkın İnançları* başlıklı bir başka makalesinde ise Müslüman Attâr'ın eserlerine yön veren fikirleri dikkate almadan Attâr'ın kendisine isnadını vurgulamıştır (Human, 1382, s. 102-112). İsmail Hakemi, *Attâr'ın Pend-nâmesi'ne Bir Bakış* başlıklı çalışmada, eseri şiirsel şekil ve içerik açısından *Mantıku't-Tayr'a* biraz benzer olarak değerlendirmiştir. Bu manzume hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra Attâr'a kesin olarak atfedilmesi şüpheli olan eserler arasında *Pend-nâme*'ye yer vermiştir (Hâkimi, 1374, s. 68-69). Dr. Rıza Mustafavi Sabzevari, *İslam Dünyası Ansiklopedisi*'nin beşinci cildinde, bu konu hakkında kesin bir görüş belirtmeden, sadece *Pend-nâme* hakkında bilgi vermiş, *Pend-nâme'nin* matbu nüshaları, açıklamaları ve tercümelere hakkında açıklamalarda bulunmuştur (Mustafavi, BİTA, s. 766-767). Dr. Bediüzzaman Fûruzanfer, Attâr'ın biyografisi ve eserleri hakkında yazdığı bir kitapta, *Pend-nâme'nin* Attâr'a atfedilmesinden şüphe duymuştur (Bediüzzaman Fûruzanfer, 1353, s. 76). Dr. Shafiee Kadkani, *Zebûr-ı Pârisî* kitabında *Pend-nâme'nin* Attâr'a atfedilmesini tamamen reddetmiş ve *Pend-nâme'nin* şiirleri ile Attâr'ın üslubu

arasında hiçbir benzerlik görmemiştir (Shafiee Kadkani, 1378, s. 102). Ancak Said Nefisi *Attâr'ın Biyografi'si* kitabında *Pend-nâme*yi kesinlikle Attâr'ın eseri olarak görmüştür (Said Nefisi, 1384, s. 117). Şüphesiz Attâr'ın *Pend-nâmesi* ve *Pend-nâme'nin* yapısı, içeriği ve üslubu eserin Attâr'a atfedilmesi konusunda araştırmacıları yönlendirebilir.

***Pend-nâme'nin* Bilişsel Üslubunun İncelenmesi ve Attâr'ın Şiirlerinin Üslubu ile Karşılaştırılması**

Pend-nâme metninde, şairin hayatındaki bir olaya atıfta bulunan ad, soyad veya tarihi malzeme gibi ipucu sayılabilecek hiçbir delil yoktur. Bu nedenle, *Pend-nâme'nin* Attâr'a atfedilmesinde ilk önemli soru işareti eserin en eski nüshasının yazıldığı tarih olan dokuzuncu yüzyılın Attâr'ın ölümünden tam iki yüzyıl sonra olması gerçeğidir. Attâr'ın ölüm yılı H. 627 alınırsa dört mesnevisinin (*İlahi-nâme*, *Mantuku't-Tayr*, *Musibet-nâme* ve *Esrâr-nâme*) ilk yazıldığı tarih Attâr'ın ölümünden en fazla 50 yıl sonraya tekabül etmektedir. *İlahi-nâme* ve *Mantuku't-Tayr'ın* en eski nüshası H. 644, *Musibet-nâme* ve *Esrâr-nâme'nin* en eski nüshası H. 680 civarındadır. *Pend-nâme'nin* ilk yazıldığı tarih ile Attâr'ın ölüm tarihi arasındaki bu farklılık, bu manzumenin muhtemelen sekizinci yüzyıla ait olduğunu ve yazarının muhtemelen sekizinci yüzyılın sonlarında veya dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşadığını göstermektedir. Beyitlerin üslubu Attâr zamanındaki veya ondan kısa bir süre sonraki (yedinci yüzyıl) dönemin edebî eserlerindeki sözlerin ifade ediliş tarzına benzememektedir. *Pend-nâme'nin* yapısını, dilini ve muhtevasını incelemek ve bunu Attâr'a aidiyeti kesin olan mesnevilerin yapısı, dili ve muhtevası ile mukayese etmek *Pend-nâme'nin* Attâr'a olmadığı düşüncesini kanıtlayacaktır.

Şekil ve Yapı

Pend-nâme ahlaki ve öğretici bir mesnevidir. Mesnevi, basılı bir nüsha kaynak gösterilerek Sylvester Dosasi tarafından düzenlenmiş, 853 beyitlik 79 bağımsız bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerdeki beyit sayısı 2 ile 43 arasında değişmektedir. Şair, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra Peygamberimizi övmüş ve sünni imamları anmıştır. Bu girişten sonra hiçbir özel görüş ve düşünce olmaksızın, takva, zühd, dünyaya ilgi kaybı, siyaset, temizlik, sağlık, edebiyat ve şehir âdetleri gibi konuları gündeme getirmiştir.

İçeriğin tekrarı ve yeniden anlatılması, bu mesnevinin en belirgin özelliklerinden birisidir. Böylece farklı bölümlerin içeriği ve tavsiyeleri metin boyunca farklı şekillerde karıştırılarak tekrarlanır. Bazen monoton, cansız ve sıkıcı görünen bu tekrarlar hakkında Sylvester Dosasi ilgili çalışmasının giriş kısmında şunları söylemektedir: “Farsça metinde, anlatımdaki kısıklık, mısraların parçalanması, kafiyeler, fikirlerin deyimlerle uyumu ve genellikle Doğuluların zor bulunan kelimelerle oynaması gibi sebepler çeviriyi ister istemez monoton, cansız ve sıkıcı hale getiren bu tekrarlar çok çirkin görünmemektedir.”³ (Attâr, 1373, s. 15). Bu tekrarların çoğu birbirini izleyen beyitlerde ve ortak bir bölümde verilmiştir. Örneğin susma ve belagatten kaçınma tavsiyesi, bir bölümde aralıklı veya sıralı olarak birkaç beyit halinde tekrarlanır:

Her ki-râ guftâr bisyâreş buved

Dil-i derûn sîne bîmâreş buved

(Boş lakırdı konuşanın kalbi sağlıklı olmaz.)

Dil zi-pür güften be-mîred der-beden

Gerçi guftâreş buved der-‘Aden

(Konuşmak Aden'den olsa da bedendeki dil çok konuşmaktan ölü.)

V'ângeh sa‘y ender-fesâhat mî-koned

Çehre-i dil-râ cerâhat mî-koned (Humân, s. 52)

(Bazen fesahatli konuşmak için gayret göstermek gönlü yaralamak gibidir.)

Müellif metnin tamamında çok sevdiği bir talebesine veya müridine *ey kardeş, ey oğul, ey sevgili, ey kul, ey salih, ey salim* vb. şekilde hitap etmektedir.

³ Sylvester Dosasi'nin bu sözüyle ilgili olarak, bu manzumeyi düzeltirken Fars diline ve edebiyatına ve onunla uğraşmanın gereği olarak bilinmesi gereken bazı vezin ve ilkelere aşına olmadığı ve önde gelen şairlerin şiirlerini bile incelemeyeceği söylenmelidir. *Pend-nâme*'de görülen kelime ve redif tekrarlarıyla aynı konunun birden fazla ele alınması durumu Fars edebiyatının klasik eserlerinde görülen ahenkli tekrarlar ve tek redifte karar kılma estetiğiyle karşılaştırıldığında bu durum asla kabul edilemez. Ayrıca eserde ahenkli ve kaçınılmaz tekrarlarla ders kitabında bulunan aksayan tekrarların yer alması kabul edilemez.

Pend-nâme'nin diğer bir yapısal özelliği, çoğu bölümün başında sayılarla oynanmasıdır. Öyle ki 47 bölümün başında konuşmacı, farklı durumlarda başka şeylere işaret olan birkaç şeye dinleyicinin dikkatini çeker ve dinleyiciye bunlar hakkında tavsiyelerde bulunur, bazen de onu uyarır. Nitekim *Pend-nâme*'nin beyitlerinin çoğunda ifade biçimi olarak "bölerek toplama"⁴ tekniği kullanılmıştır. *Pend-nâme*'deki bazı bölümlerin başlıkları içerikleriyle uyumlanmamaktadır. Sylvester Dosasi şiirin girişinde şöyle söyler: "El yazmalarındaki bölümlerin başlıkları arasındaki uyum, bölümlerin kendi aralarındaki uyumdan bile daha azdır ve bazen başlığın aşağıdaki bölümün konusu ile çok az ilgisi vardır. Ne bu başlıkların ne de başlıklarla ayrılan bölümlerin Attâr tarafından yapıldığını düşünmekteyim." (Heman, 1373, s. 15).

Pend-nâme ile Attâr'ın dört mesnevisi (*İlâhî-nâme*, *Mantukut-tayr*, *Musîbet-nâme* ve *Esrâr-nâme*) arasında birçok yapısal farklılık bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, yapısı özellikle öğretileri ve tavsiyeleri ifade etme biçimindeki farklılıktır. *Pend-nâme* görünüşte eğitici ve ahlaki bir eser olmasına rağmen, herhangi bir alegori ve sembolik ifadeden yoksun bir manzumedir ve Attâr'a aidiyeti kesin olan manzumelerden (*İlâhî-nâme*, *Mantukut-tayr*, *Musîbet-nâme* ve *Esrâr-nâme*) farklı olarak bir kurgu eseri değildir. Ayrıca bir alt hikâyesi bile yoktur.

Mantukut-tayr, *İlâhî-nâme* ve *Musîbet-nâme* mesnevilerinin büyük, millî ve özgün bir planı vardır. Bu olay örgüsü sırasında kısa hikâyeler bölümlere ayrılır ve başlıklar bölümlere uyar. Şair, ana hikayenin doğal görünümünü bu alt hikâyeler ve anekdotların kendi içerisindeki çıkarımları aracılığıyla düzenler. Ancak *Esrâr-nâme* mesnevisinde büyük bir olay örgüsü yoktur. Mesnevi, Attâr'dan önceki diğer tasavvufî ve ahlaki mesneviler gibi, Senâî'nin *Hadîkatü'l-Hakîka*'sı ve Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* mesnevisi dahil olmak üzere, belirli bölüm ve bölümlemelere göre derlenmiştir. Her bölüm ve makale ona uygun anekdotlar içermektedir (Heman, 1394, s. 62). Ancak *Pend-nâme* mesnevisinde ne tasavvuf büyüklerinin kıssalarından ne de tasavvuf büyüklerinin adlarından bahsedilmektedir. Bu nedenle bu mesnevinin öğretî türü, yöntemi ve derecesi eğitim yönünden Attâr'ın şiirlerinden önemli ölçüde farklıdır. Attâr, mesnevilerinin eğitici nitelikte olması nedeniyle râvî ve müfessir olarak kıssaları anlatmakta ve öğretmek için nakletmektedir. Ancak *Pend-nâme*'de içeriğin dağılması, konunun parçalanması ve bölümler arasında

⁴ "Önce bir sıfatta birkaç şeyi toplamak ve sonra onları bölmek yani bölümler arası toplam, bölünme toplamıdır." (Homayî, 1389, s. 183).

bağdaşıklığın ve ilişkinin olmaması, diğer yandan metnin dağınık olması ve belagatten yoksun bırakılması, eğitim yönünden okuyucuyu etkilememekte ve onun düşüncesini etkilemek için metinle arasında bir bağ oluşturmamaktadır. Nihayetinde Attâr'a aidiyeti kesin olan eserlerde görülen ahlâkî ve dinî kavramların, zühdün ve tasavvufun sık sık tekrarlanması olayına, eğitici ve tasavvufî eserlerine konu olan kavramların iç hakikatlerini anlama gayretine *Pend-nâme*'de tesadüf edilmemektedir. Kısacası diğer eserlere göre *Pend-nâme* bu açılardan kuru bir üslup ve birbiriyle alakasız konulardan oluşmaktadır.

Pend-nâme'nin hacmi ile Attâr'ın diğer mesnevileri karşılaştırıldığında Attâr'ın dört mesnevisinin beyit sayısındaki fazlalığa nazaran kısa ve küçük bir *Pend-nâme* mesnevisi yazmasının olası olmadığını söylemek gerekir. 7425 beyitlik *Musîbet-nâme*, 6685 beyitlik *Îlâhî-nâme*, 4724 beyitlik *Mantıku't-Tayr* ve 3307 beyitlik *Esrâr-nâme*, her biri *Pend-nâme*'nin birkaç katına eşit bir hacme sahiptir. Ayrıca Attâr'ın içerik ve öğretilerini ifade etme biçimi, yukarıda belirtildiği gibi, ana içerik sırasında fıkra ve alegorilerin dahil edilmesiyle birlikte, içeriğe izleyiciyi teşvik etmek amacıyla olumlu konuşma biçiminin ve aksinin bir tür uzatılmasıdır. Yani uzunluk ve beyit sayısı bakımından ve muhtevayı ifade etme biçimi yönünden Attâr'ın zevkine sahip birinin kaleminden çıkan manzumenin *Pend-nâme* mesnevisi kadar kısa olmasının mümkün olamayacağı sonucuna ulaşılabilir.

Hem *Pend-nâme* hem de Attâr'ın diğer dört mesnevisi, Allah'a hamd ve senâ ile başlar, ancak burada dikkat çeken husus, bu bölümlerdeki beyitlerin sayısı ve uzunluğudur. *Pend-nâme* yazarı, manzumenin başlangıcını sadece 25 beyitten ve hatime bölümünü 6 beyitten oluşturmuştur. *Mantıku't-Tayr*'ının mukaddime kısmı asıl hikayeye giriş yapılmadan 244 beyit, *Îlâhî-nâme* 156 beyit, *Musîbet-nâme* 228 beyit ve *Esrâr-nâme* 155 beyitten oluşmaktadır. Attâr, manzumelerinin hatime bölümünde *Musîbet-nâme* için 42 beyit, *Îlâhî-nâme* için 29 beyit, *Esrâr-nâme* için 36 beyit ve *Mantıku't-Tayr* için (asıl hikaye dışında, hikâyelerden bağımsız olarak) 53 beyitlik değerlendirme yazmıştır.

Pend-nâme'nin ikinci kısmı ise, hacim ve beyit sayısı bakımından Attâr'ın manzumelerinden farklı olarak Hz. Muhammet için yazılan naatten oluşmaktadır. *Pend-nâme*'de sadece 9 beyit Hz. Muhammet'in naatine ayrılmıştır. *Mantıku't-Tayr*'da Hz. Muhammet'e yazılan naat 144 beyitten oluşmaktayken *Îlâhî-nâme*'de miraca yükselişini anlatan 117 beyit, *Musîbet-nâme*'de miraca yükselişini anlatan

173 beyit ve *Esrâr-nâme*'de yine miraca yükselişini anlatan 119 beyit yer almaktadır.

Attâr, dört mesnevisinin her birinde, Hz. Muhammet'in naatinden sonra dört halifenin, yani Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin vasfına hitap etmiştir. Ancak *Pend-nâme*'de Hz. Muhammet'in naatinden sonra şair, sünni mezhebin üç lideri olan İmam Hanefi, İmam Şafii ve İmam Maliki'nin faziletlerinden ve ayrıca Hanefî mezhebinin iki temsilcisi Ebu Yusuf Kâdi⁵ ve Zafer⁶'den söz etmiştir.

Dil Bilim

Pend-nâme'nin Attâr'a atfedilmesinin doğruluğunu veya yanlışlığını kanıtlamak için yapılan bir diğer üslup çalışması, metni dil ve anlatım yönünden incelemektir. *Pend-nâme* ve Attâr'ın diğer dört mesnevisi arasındaki dilsel farklılıklar çoğunlukla sözlüksel ve söz dizimsel düzeyde bulunmaktadır. Bu farklılıkların dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi, manzumenin Attâr'a atfedilmesini bir şekilde reddetmekte ve kabul edilemez kılmaktadır.

Kelime Seviyesi

Pend-nâme, kelime dağarcığının genişliği ve sık kullanılan kelimeler açısından özel bir karaktere ve öneme sahip değildir. Bu eserde sadece tasavvuf ve irfan sahasına ait bazı kelime ve terimler görülmekte olup bunlar Attâr'ın şiir dilinin lügat sisteminde ya yanlış kullanılmış ya da hiçbiri kullanılmamıştır. Attâr'ın dört mesnevisinin hiçbirinde hâk der *üstühvân şoden* (kemiklerdeki toprak), *hursende* (mutlu), *tek* yerine "*te*", *belîd* (akılsız), *haset kînî* (kıskançlık), *beze* (suç) gibi kelimeler ve imalar kullanılmaz:

Ez-tenest çün cân revân h'âhed şoden

Hâkest ender-üstüh'ân h'âhed şoden ('Attâr, 1373, s. 57)

(Can, tenden çıkıp gidecektir ve kemiklerdeki toprak olacaktır.)

⁵ Ya'kub ibn İbrahim ibn-i Habib ibn-i Hansis ibn-i Sa'd ibn Becir, Ebu Yusuf olarak bilinir, ünlü bir kadı ve Hanefî fiqhının kurucularından biridir ve ekonomi politikası üzerine kapsamlı bir risale yazan ilk hukukçudur (<http://wikifeqh.ir>).

⁶ Ebu Hudhil Anbari olarak bilinen Hanifi hukukçu (H. 110-158). Aslen İsfahanlıydı ve Basra'da yaşıyordu. (İnternet sitesi <https://fa.wikipedia.org>).

Halk-ı hod-râ dâr dâr ez-her meze

Tâ ne-yufû der ü bâl u der-beze (Humân)

(Ahiret mutluluğunu isteyen kişi boğazını dünya lezzetlerinden uzak tutar ve böylece belaya da uğramaz)

Z'ân çehâr evvel hased-kînî buved

Z'ân güzêşî 'ucb u hod-bînî buved (Humân, s. 68)

(Dört şeyden ilki kalbi hased ve kıskançlıktan temizlemek ve ikincisi de kendini beğenmişlik ve kibirden uzak durmaktır)

Her ki û ez-tenbelî bâşed belîd

Ber-kafâyeş şâyed ez-seylî resîd (Humân, s. 71)

(Tenbellikle akılsız olanın arkasına tokat gelebilir.)

Bâ-münâfık her ki hem-reh mî-şevd

Menzil-i û der-tek-i çi mî-şevd (Humân, s. 98)

(Münafık ile dost olan kişinin varacağı yer cehennem dibi olur)

Ger be-h'ânî ve'r berânî bendeîm

Herçi hükm-i tust ez-ân hursendeîm (Humân, s. 110)

(Ey Allah'ım! Dilersen bizi cennete koyarsın ve dilersen cehenneme sürersin. Biz Senin kulunuz ve her türlü fermanına razıyız.)

Attâr, şiirlerinde genellikle bu kavramları kelimelerde ve başka bir dilde kullanmıştır. Örneğin şair ölmek kavramının yerine "hâk der üstühvân şoden"i "kemiklerdeki toprak" kullanmıştır. Sık sık "be/der hîk reften" (yere gitmek) veya "der hâk huften" (yerde uyumak) gibi ifadeleri ve *Musîbet-nâme*'sinin bir yerinde "der-gûr hâk geşten" (mezar kazmak) ifadesini kullanmıştır.

Zebânet her çi ber-hod mî-şumardân

Çü zîr hâk refû bâd bordân (Humân, 1394a, s. 135)

(Dil senin diye toprak altına girdikten (sen öldükten) sonra söylediği herşeyi rüzgar alıp gider.)

Çü mestî-hayret-i hod bâz güfem

Çü müştî-hâk zîr-hâk huftem (Humân, 1394b, s. 403)

(Sarhoş gibi şaşkınlığımı açık söylediğimde bir avuç toprak gibi toprağın altına yattım.)

Ez-sıfât-ı bed be-küllî pâk şev

Ba‘d ezân bâdî be-kef bâ-hâk şev (Humân, 1395b, s. 404)

(Kötü davranışlardan tamamen uzak ol ki elde bulunan rüzgar gibi toprağa ulaşasın yani dünya sıkıntılarından kurtulmak için bütün kötü sıfatlardan tamamen arın!)

Her ki-râ der-gûr bâyed geşt hâk

Gul kuned âhir ne-tersed ez-helâk (Humân, 1395a, s. 173)

(İnsanoğlu mezara girdikten sonra toprak olmaktan (yok olmaktan) korkmamalıdır çünkü sonuçta çiçek açacaktır.)

Ya da "beze" kelimesinin yerine "günâh" ve "cürm" kelimesini getirmiştir.

Ki em men? Hîç kes u zi-hîç kes kem

Günâh-efzûn u tâ‘at her nefes kem (Humân, 1394a, s. 175)

(Biz kimiz? Bir hiçiz ve hiçlikten başka kimsemiz yok. Günahımız çok fazla ve her nefes ibadetimiz azdır.)

Ey günâh-âmurz u özr-âmûz men

Sûhtem sad-reh çi h‘âhî sûz men (Humân, 1395b, s. 243)

(Ey günahlarımı bağışlayan! Yüz kere yoluna yandım, benim yanmamdan ne istersin?)

Zi-cürm ü nâ-kesî men güzer kon

Be-fazlet der-men-i miskîn nazar kon (Humân, 1394a, s. 407)

(Günahattan ve kimsesizlikten geç ve faziletle miskinliğe talip ol!)

Ger ne-h'âhed h'âst 'özrem hiç kes

'Özr-h'âh cürm-i men 'afv-ı tu bes (Humân, 1395a, s. 131)

(Bir hiç olarak özrümü isteyemesem de günahlarımdan pişman olmam Senin affın için yeterlidir!)

Veya "hased" "hased kînî" "hased borden" veya "hased verzîden" ifadelerini kullanmıştır.

Hased-ger ber-nihâdet çîr gereded

Dilet ez-zened gâni sîr gereded (Humân, 1394a, s. 222)

(Açgözlülük ve kıskançlık tüm vücudunu sarınca kalbini hayattan usandırır.)

Hest bîmârî hased borden heme

Hest bed-hûyî tu merden heme (Humân, 1395a, s. 304)

(Çekememezlik herkes için bir hastalıktır, ölünceye kadar kötü bir alışkanlıktır.)

Ân heme çün h'âhedeş âmed be-dest

Men hased berzem ezîn endek ki hest? (Humân)

(İstediğim her şeyi elde ettikten sonra haset etsem bundan daha aşağılık bir davranış olabilir mi?)

“Hursende” kelimesini Attâr şiirinde sadece “hursend” (kanaat eden, kismetine razı olan, tokgözlü, gözü tok) olarak kullanmıştır.

Dilet hursend kon tâ cân betersed

Ki hursendî est gencî kân betersed (Humân, 1394a, s. 225)

(Gönlünü o kadar mutlu et ki can ve define kaynağı korksun!)

Be-dünyâ mübtelâ tâ çend bâşî

Pey-i dîngîr tâ hursend bâşî (Humân, 1394b, s. 319)

(Huzura kavuşmak için dünya metalarındansa dîne gönül ver.)

Ân ki ez-gencî güher hursend şod

Hem be-dân genç-i güher der-bend şod (Humân, 1395b, s. 384)

(Cevher defineleriyle mutlu olanlar o cevher definelerinin sıkıntılarıyla uğraşırlar).

Attâr şiirinde "tek" veya "te" sözcüğünün yerine "'umk" ve "ka'r" sözcüğünü kullanmıştır.

Derî der-ka'r deryâ-yı dil-i tust

Ki ân der-ez dü âlem hâsıl-i tust (Hemân, 1394a, s. 129)

(Kalbinin deniz gibi dibine açılan o kapı senin iki dünyanın sonucudur.)

Ne-dîdî ân-ki Yûsuf ez-în çâh

Be-taht-ı saltanat uftâd nâgâh (Hemân, 1394b, s. 232)

(Yusuf'un kuyunun derinliğinden ansızın saltanat tahtına düştüğünü görmedin mi?)

Genc der-ka'r est gîfî çün tılsım

Beşkened âhir tılsım u bend-i cism (Hemân 1395b, s. 239)

(Define derinlerdedir ve sonunda dünya vücudunun (dünya sevgisi) büyüsü bozulacaktır.)

Der-bün-i çâh-ı lahid ey şem'-i dîn

Mî besem yek mâ-y-i tu hable'l-metîn (Hemân, 1395b, s. 145)

(Ey din mumu! Senin saçının teli kabir kuyusunun direğine sağlam bir iptir.)

Attâr, az da olsa yavaş zihin anlamına gelen “belid” kelimesi yerine bazı yerlerde "kalyû", "celf" veya "gûl" sözcüklerini kullanmıştır:

Zi-celfi ez müselmânî burîde

Be-tersâyi temâmet nâ-resîde (Hemân 1394b, s. 183)

(Akılsızlığından dolayı müslümanlıktan çıkan herkes olgunlaşmamış kâfirdir!)

Der-Acem üftâd celfi ez-Arab

Mând ez-resm-i Acem û der-aceb (Hemân 1395b, s. 183)

(Araplardan biri akılsız Acem diyarına düştü ve Acem örf ve adetlerini görünce hayrette kaldı.)

Buved bâ-ilm-i zâhid sühre-i dîv

Kadem der-ilm zen ey merd-i kâlîv (Hemân 1394b, s. 141)

(İlimsiz zahit dev kaya gibidir. Ey cahil kişi, ilim yününe yürü!)

Bazı kelimeler, terkipler, benzetme ve kinayeler *Pend-nâme*'de farklı ve çoğu zaman yanlış bir şekilde kullanılmaktadır. Bu da yazarın cehaletini ve Fars dilinin ilke ve standartlarına uymadığını göstermektedir. Aşağıda örnekler verilmiştir:

"Girân kerden" (pahalı yapmak), uyumsuz veya mutsuz anlamına gelir:

Tâ-şevî der-rûzgâr ez-sâbirân

Rû me-kun ez dîden-i sahtî girân ('Attâr, 1373, s. 103)

(Dünyada sabredenlerden olmak istersen hayattayken gördüğün sıkıntılara bakarak umutsuz olma!)

Attâr'ın *Divan*'ı ve dört manzumesinde bu kinayeli ifade "girânî kerden" ve "girân âmeden" şeklinde kullanılmaktadır:

Çerâ mi-âyed in reften girânet

Ki mî-güyed Hudâvend-i cihânet (Hemân, 1394b, s. 339)

(Cihanı yaratan "bu ağır yollardan çare gelir" diyor.)

Tâ çu ber-tu ayb-ı tu âyed girân

Ne-bûdet pervây-ı ayb-ı dîgerân (Hemân, 1395b, s. 371)

(Kendi aybın kendine ağır gelince başkalarının aybını önemsemezsin, aybına baktığında başkalarının aybını görmezsin.)

Ey sâkî ez-ân kadeh ki dâni

Pîşâr sebük me-kun girâni (Hemân, 1392, s. 440)

(Ey içki sunan! Bildiğin o içki bardağını ağırlık yapmadan (tenbellik etmeden) getir!)

"Cerâhet kerden" fiilinin kullanımı "âsîb resânden" veya "zahm zeden" (yaralamak) anlamına gelmiştir:

Ez-sitem her k'û dili-râ rîş kerd

Ân cerâhat ber- vüçüd-ı hîş kerd (Hemân, 1373, s. 51)

(Zulm ederek başkalarının kalbini inciten aslında kendi vücudunu yaralamıştır.)

V'ân ki sa'i ender fesâhat mî-kuned

Çehre-i dil-râ cerâhat mî-kuned (Hemân, s. 52)

(Sözünü süslemeye çalışan kişi, gönül çehresini yaralar.)

Attâr'ın şiirinde "cerâhet kerden" fiilinin yerine "cerâhet vârid kerden" veya "zahm kerden" (yaralamak) kullanılmamıştır; belki "zahm âmeden", "zahm resîden" veya "zahm hürden" gibi fiiller kullanılmıştır.

Hısârî ez-fenâ bâyed der-în kûy

Ve-ger ne-ber tu zahm âyed zi-her sûy (Hemân, 1394b, s. 258)

(Her çeşit tehlikeden zarar görmemen için bu köyde (cisimde) kötülükten bir duvar olması gerekir.)

Her zamânâ zahm-ı çün gûyi resed

Mî-ne-dânem tâ ki em bâyi resed (Hemân, 1395a, s. 207)

(Ne zaman yaralansam kimden koku geldiğini bilmem.)

Zahm hordam rûz u şeb 'umrî dirâz

Tâ be-sad zârî der-men kerd bâz (Hemân, s. 361)

(Uzun bir ömür gece gündüz yaralandım, yüz kere yalvardıktan sonra şans bana açıldı.)

"Hâmûş şuden" yerine "hâmûş kerden":

Her ki û sâkit şud u hâmûş kerd

Ez selâmet kisveti ber-dûş kerd (Hemân, 1373, s. 74)

(Susan kişi selâmet elbisesini giyer.)

Attâr'ın olan manzumelerin hiçbirinde "hâmûş kerden" fiili "hâmûş şuden" anlamında kullanılmamıştır. Genellikle "hâmûş kerden" fiilinin yerine "hâmûş şuden", "hâmûş üftâden", "hamûşî pîşe kerden" ve "hâmûşî kerden" kullanmıştır.

Hudâ-râ yâd kun tâ key zi-eş'âr

Hamûşi pîşe kun tâ-key zi- güftâr (Hemân, 1394a, s. 228)

(Ne zamana kadar Allah'ı şiirlerle hatırlayacaksın, ne zamana kadar konuşacaksın, susmayı alışkanlık et!)

Bâz Zekeriyâ ki dil-i pür cûş şud

Erre ber-ser dem ne-zed hâmûş şud (Hemân, 1395b, s. 241)

(Zekeriya'nın kalbi tekrar çok heyecanlı oldu, testere başına gelmeden susturdu!)

Be-zed yek nara vü bî-hûş üftâd

Çünân gûyâ kesî hâmûş üftâd (Hemân, 1394b, s. 251)

(Öyle bir bağırdı ve kendinden geçti ki sanki susarak düştü!)

Lik hergiz ez-hamûşî kerdem

Ne peşîmân bûd ne gam-hûrdanam (1395a, s. 452)

(Sustuğum için hiçbir zaman ne pişman oldum ne de mutsuz!)

Yasak fiili olan "me-nişîn"in "me-şîn" olarak kullanılması:

Ey püser! Ber-âsitân-ı der-me-şîn

Kem şeved rûzî zi-kirdâr-ı çünîn (Hemân, 1373, s. 102)

(Ey oğlum! Kapının eşğine oturma çünkü böyle yapmakla rızık azalır.)

Attâr, "nişesten" (oturmak) fiilinin yasak fiilini dilde olduğu gibi, yani "me-nişîn"i (oturma) biraz farklı telaffuz ederek kullanmıştır. Dr. Shafiee Kadkani, Attâr'ın *Mantku't-Tayr*'inin girişinde şöyle yazmaktadır: "Bugün kısaltılmış olarak telaffuz ettiğimiz "me-nişîn" sözcüğü, Attâr tarafından daha uzun bir biçimde söylenmiştir." (Heman, 1395b, s. 96).

Kasd-ı tu dârend bi-g'rîz ü be-rev

Ber-derem me-n'şîn ber-hîz ü be-rev (Hemân, s. 267)

(Canına kasıtları var kaç git, kapıma oturma kaç git!)

Ger ne-mî bîni cemâl-i yâr-ı tu

Hîz me-n 'şîn mî-taleb esrâr-ı tu (Hemân, s. 393)

(Eğer sevgilinin yüzünü göremezsen kalk oturma sırları bulmaya çalış!)

Dolayısıyla bu fiilin kısa yoldan ve metinde geçen şekliyle telaffuzunun Attâr'ın şiirindeki aruzda ayrılmadığı açıktır.

Pend-nâme'nin anlatıcısı, bazı beyitlerde bazı Farsça imaları bilmemesi nedeniyle, kinayeli bir tabir olan "ber-kenâr buden" (işten çıkarmak) ifadesini "der-kenâr buden" (kenarda olmak) olarak kullanmıştır:

Bâş ey bende! Hudâ-râ dust dâr

Tâ şevî tu ez-'azâbeş der-kenâr (Hemân, 1373, s. 54)

(Ey kul! En başta Allah'ı sev ki O'nun azabından kurtulabilesin!)

Attâr'ın eserlerinde ise "dûr bûden" (uzak olmak) veya "dûrî kerden" (kaçınmak) anlamı "ber-kenâr bûden" olarak kullanılmıştır:

Nâ-gehî Mahmûd şud sûy-ı şikâr

O-ftûd ez-leşker-i hod ber-kenâr (Hemân, 1395b, s. 307)

(Mahmut aniden avlanmaya gitti, askerlerinden uzak oldu.)

Püser ber-esp şud hâli süvâra

Be-sahrâ şud zi-merdüm ber-kenâra (Hemân, 1394b, s. 195)

(Oğul boş ata bindi, çöle düştü ve insanlar uzak kaldı.)

Sözdizimsel Düzey

Pend-nâme'nin tamamında, söz dizimi ve Farsça kural ve gramer kurallarına uymayan veya hatalı kullanılan, Attâr'ın şiirindeki anlatım biçimiyle hiçbir ilgisi olmayan dizeler vardır. Bütün bu beyitlerde, kelime oluşumundaki zayıflık ve konuşmacının dilin lügat ve gramer kurallarına karşı toleransı açıktır. Örneğin:

Leb be-pîş-i şûy-ı handân mî-kuned

Pes helâk ez-zahm-ı dendân mî-kuned (Hemân, 1373, s. 56)

(Kocasının karşısında güler sonra diş yarasıyla mahveder.)

Attâr'ın şiirlerinde "handîden" yerine "handân kerden-i leb" kullanımı yaygın değildir. Ancak *Pend-nâme*'nin beyitlerinde bu fiil kullanılmıştır:

Sadef güfti leb-i handân-ı o bûd

Ki mervârîdeş ez dendân-ı o bûd (Hemân, 1394b, s. 131)

(Sedef dediğin onun gülen dudağıdır, incileri onun dişlerindedir.)

Tâ me-râ çün gül zer-i ne-b'ved be-dest

Hem-çü gül handân be-ne-t'vânam nişest (Hemân, 1395b, s. 325)

(Elimde altın gülü gibi gül olmayınca gül gibi gülerek oturamam!)

Attâr, şiirlerinde genellikle "handîden"i (gülümseme) birleşik fiilin bir parçası olarak değil de dudak ve ağız için bir betimleme ve şart olarak kullanır. "Handân" (gülme) fiili, Attâr'ın Farsça şiirinde ve Farsça konuşanlar arasında da aynı şekilde kullanılmaktadır.

"bâ" (ile) edatı ile sıfat kullanmak uygun değildir. Bu da bu metnin anlatıcısının imla ve konuşma diline aşina olmadığını göstermektedir. Çünkü beyitte kendi betimleyici yapısı olan "savâb" (doğru) kelimesine "bâ" (ile) edatını eklemiştir. Bir sıfatı vurgulamayı ve anlamını pekiştirmeyi kastetmiş olsa da, yine de yanlış ifade biçimini seçmiştir. Çünkü "bâ" (ile) edatının kullanımlarından biri, bazen bir isimle birleşerek bir sıfatın anlamını bir isme vermektir: "bâ-dâniş", "bâ-

hired", "bâ-hûş" gibi ve bu "bâ" (ile) da birleşik bir kelimedir ve bir edat değildir (Benc Ustad, 1366, s. 197) ama bu beyitte bir sıfatla birleştirilmiştir.

İlm râ i'zâz kerden bî-hesâb

Halk-râ dâden cevâb-ı bâ-savâb (Hemân, 1373, s. 55)

(İlmi hesapsız yüceltiler, insanlara hayırlı cevaplar verdiler.)

"Savâb" kelimesi ya yüklem rolünde ya da kayıt (nitelik) durumunda olduğunda bir edatla kullanılabilir ve bu kelimeye böyle bir rol veren tek edat "ber"dir. Attâr'ın şiirde böyle bir tercih yaptığı gibi:

Kerdeem her lahze gusli ber-savâb

Pes-i seccâde bâz efkende ber-âb ('Attâr, 1395b, s. 270)

(Sevap için her an gusül etmişimdir, seccadenin ardından tekrar suya girmişimdir.)

Rû der-în vâdî çü üstür bâş u bi-g'zer ez-hatâ

Nerm mî-rev hâr mî-hûr bâr mî-keş ber-savâb (Hemân, 1392, s. 736)

(Deve doğruyu yapmak için yavaş gider, diken yer, yük çeker. Sen de deve gibi bu dünyada hata yapmaktan geç!)

Pend-nâme beytinde bağımlı edatı olmadan sıfatın bir kısmında "ihtiyat kerden" (dikkatli olmak) bileşik fiili "der" olmadan ve eserlerde "ihtiyât kerden der-kârâ" olmak yerine "ihtiyât-ı kârâ kerden" olarak kullanılmıştır:

Her ki ne-kuned ihtiyât-ı kârâ

Ber-dileş âhir bi-mâned bârhâ (Attâr, 1373, s. 75)

(İşinde dikkatli olmayanın kalbinde çok yük kalır!)

Bu birleşik fiilin iki kısmı arasına bir kesir koymak, onun zayıflığına ve söz dizimsel zayıflığına katkıda bulunmuştur ve bunun sebeplerinden biri de şairin Farsça dil bilgisinin ilke ve standartlarını doğru bir şekilde uygulama konusundaki bilgisizliği olabilir.

Attâr'ın eserlerinde bu fiil, en sık kullanılan fiillerden biri olmasa da genellikle doğru ve "der" edatı ile kullanılmaktadır:

Ger hoşi câyi der-ân kun ihtiyât

Tâ resî merdâne z'ân sûy-ı Sırât (Attâr, 1395b, s. 342)

(Mutluluk istiyorsan dikkatli ol ki Sırat Köprüsü'nün diğer tarafına mertçe geçebilesin!)

Metnin bir bölümünde "ez" (den) edatı olmadan "hâsıl bûden" (elde etmek) fiilinin anlamı eksiktir ve bu, konuşmacının kelimenin bileşenlerini oluşturma ve birleştirmedeki beceri eksikliğini ve tecrübesizliğini göstermektedir:

Nîst hâsıl renc-i dünyâ burdenet

Âkıbet çün mî-bi-yâyed mordenet (Hemân, 1373, s. 57)

(Dünya için çabalamak hiçbir şeye yaramaz, çünkü sonunda ölmen gerekmektedir.)

Bu beytin mazmunu, Attâr'ın *Esrâr-nâme*'sinde farklı şekilde ifade edilmiştir:

Dirîgâ renc bered mâ be-dünyâ

Gam-ı bisyâr u ân-râ hâsılı nî (Hemân, 1394a, s. 198)

(Eyvah! Dünya için gösterdiğimiz çaba sonucunda çok acıdan başka elde edilen bir şey yok!)

Yukarıdaki örnek nahiv ve söz dizimi açısından doğru ve kusursuz olup "berây" (için) anlamındaki "râ" edatı fiilin ikinci mısradaki anlamını tamamlamıştır. Attâr, hâsıl bûden veya hâsıl şuden (elde edilen veya elde edilecek) fiilini kullandığı tüm beyitlerde, buna karşılık gelen bir ek harf de vermiştir:

Ne-dâri hîç-i hâsıl çün Cem ez-câm

Ki çün Cem zâr mîri her ser-encâm (Hemân, 1394b, s. 221)

(Cem'in camdan bir şey elde edemediği gibi sen de bir şey elde edemezsin çünkü sonunda Cem gibi inleyerek gideceksin!)

Ez-dilem cüz hûn-ı dil hâsıl ne-mâned

Hûn-ı dil tâ key hûrem çün dil ne-mâned (Hemân, 1395b, s. 291)

(Yüreğimde acı çekmekten başka bir şey kalmadı, kalp kanımı ne zamana kadar içeyim çünkü yüreğim kalmadı; yüreğimde acı çekmekten başka bir şey yok ne zamana kadar acı çekeyim!).

Devletem çün hüşk mîgî bûd u bes

Hâsıl ez-ömrem derîgî bûd u bes (Hemân, 1395a, s. 278)

(Bahtım kara bulut gibiydi, ömrümden elde ettiğim sadece esirgemekti!)

Ve bazen cümlede bu fiil için bir edat ve bir tümleç bulunmuyorsa, tümleç ve edat yerine başka bir parçanın anlamının bileşenlerini ve unsurlarını seçerek cümlelerin anlamını tamamlamıştır:

Der-dü âlem nîst hâsıl cüz dirîg

Hîç kes-râ nîst der-dil cüz dirîg (Hemân, 1395a, s. 273)

(Her iki dünyada pişmanlıktan başka elde edilen bir şey yok, insanların yüreğinde pişmanlıktan başka bir şey yok!)

Cihânâ! Hâsıl-i perverden-i mâ

Çi hâhed bud cüz hûn hurden-i mâ (Hemân, 1394b, s. 325)

(Ey dünya! Seni çok fazla sevdiğimiz için acı çekmekten (kendimizi yemekten) başka bir şey elde edemiyoruz!)

Farsça şiirin hiçbir yerinde "râ" pasif işaretiyle birlikte "hışm rânden" (sürmek) fiili kullanılmamıştır. Bu ifade tarzı, kesinlikle yazarın konuşma ve beyan etme konusunda ustalığının olmadığı ve acemiliğinin bir işaretidir:

Hışm-ı hod-râ çün ki râned câhili

Cuz peşîmânîş ne-buved hâsilî (Hemân, 1373, s. 71)

(Cahil, öfkesine uyduğu zaman pişmanlıktan başka bir şey elde edemez.)

Attâr'ın hiçbir eserinde "hışm-gîn şuden" (sinirlenmek) ifadesinin anlamı "hışm rânden" (öfkeyi uzaklaştırmak) kelimesiyle ve nesne işareti olan "râ" ile geçmez. Çünkü "hışm rânden" (öfkeyi uzaklaştırmak), iki temel bileşenden, aktif ve işbirlikçi oluşan bileşik bir fiildir. Farsça dil bilgisi ilke ve kurallarına göre, fiilin ilk kısmı (şimdiki zaman) dışında, cümlede belirli işaret ve sembollerin eklenmesiyle dil bilgisel bir rol olarak kabul edilebilecek nahiv bir rolü yoktur. (Rek. Enverî 1390, 2.C, s. 27). "Hışm" (öfke) kelimesi "hışm rânden" birleşik fiilinde de etkindir ve cümlede hiçbir nahvi rolü yoktur ve *Pend-nâme* anlatıcısı "râ" ekleyerek cümlede ona nesnel bir rol biçiyorsa, bu onun dilin gramer kurallarını doğru uygulama konusundaki bilgisizliğinin ve yetersizliğinin bir işaretidir. Attâr bu birleşik fiili "be-hışm âmeden", "der-hışm üftâden", "der-hışm reften", "der-hışm âmeden", "der-hışm şoden" gibi başka şekillerde kullanmıştır. Ayrıca bazen de teşbihler, istiareler gibi hayali formlar kullanarak, anlamını okuyucuya güzel bir şekilde aktarmıştır:

Resûl âmed be-dâd ez-merd peygâm

Be-hışm âmed ez-u şâh-ı nikû-nâm ('Attâr, 1394b, s. 269)

(Haberci yığıttan haber getirdi, iyi adlı şah ona öfkeleni.)

Çü ez-Büzurc-mihr üftâd der-hışm

Dil-i Kistrâ keşîdeş meyl der-çeşm (Hemân, s. 274)

(Kistrâ'nın kalbi Büzurcmihr'e kızdığında gözü eğildi.)

Cûş mîzed hışm o çün bahr-ı jerf

Hâst tâ û-râ be-rencâned şigerf (Hemân, 1395a, s. 184)

(Onu incitmek için öfkesi derin bir deniz gibi coşuyordu.)

Pîr reft ü pîş ü be-nihâd sîm

Şâh şud der-huşm-ı û gufteş ey leîm (Hemân, s. 212)

(Yaşlı adam yanına gitti ve gümüşü bıraktı, padişah onun bu yaptığına öfkeleni "ey leim! "dedi.)

Sıfatın bir kısmında "râ" nesnesiyle ve "masiyet kerden" (günah işlemek) şeklinde geçen fiili "masiyet-râ kerden" gibi kullanmıştır⁷. Bu türden diğer örneklerin hepsinden bahsetmek konunun dağılmasına neden olmaktadır.

Pend-nâme'nin bazı beyitlerinde "bâ" (ile) edatı yerine hatalı bir şekilde "be" (ye, e) edatı kullanılmıştır. Klasik Fars şiirinde bazen "be" (e,ye) edatının yerini "bâ" (ile) edatı almıştır. Ancak bu ikame, Farsça dil bilgisi ilke ve standartlarına, doğru konuşma ve yazım kurallarına aykırı bir şekilde olmamıştır ve her yerde kullanılmaktadır. Şair, birkaç beyitte "bâ-kesî nişesten" yerine "be-kesî nişesten"i defalarca kullanmıştır. Ayrıca, genellikle "bâ" (ile) edatıyla kullanılan "meşveret kerden" (danışmak) bileşik fiilini "be" ile birlikte kullanmıştır:

⁷ *Masiyet-râ her ki pey-der-pey hüned*

Îzideş ez-ehl-i rahmet key kuned (Attâr, 1373, s. 99)

(Allah arka arkaya günah işleyen kişiyi rahmetinden uzaklaştırır.)

Attâr'ın şiirinde "masiyet kerden: günah işlemek" yerine sıklıkla "günâh kerden"den söz edilir ve bu "günâh kerden" birleşik fiil olduğundan ve etkin ve işbirlikçi olmak üzere iki ana bileşen dışında başka bir bileşen kabul etmediğinden her yerde ek elemanlar olmadan doğru bir şekilde kullanılmıştır:

Eger der-tû'ati kerdî günâhî

Dehed her uzv-ı tu ber-tu guvâhî (Hemân, 1394b, s. 232)

(İbadette iken günah işlersen her bir organın sana günah verir.)

Me-râ güftâ günâhî kerdeem men

Ez-ân der-bend u kayd âverdeem men (Hemân, s. 340)

(Bana günah işledi dedi, o yüzden kendimi bağladım ve hapsettim.)

Ger güneh kerdî der-i tevbe-est bâz

Tevbe kun k'in der-ne-hâhed şud firâz (Hemân, 1395b, s. 313)

(Eğer günah işlediysen tövbe kapısı açıktır, tövbe et ki bu kapı bir daha açılmaz.)

Ger tu-râ aklest bâ-dâniş karîn

Bâş dervîş ü be-dervîşân ne-şîn (Hemân, 1373, s. 599)

(Eğer aklın varsa dervişler ve fakirlerle oturup kalkmalısın yani dünyadan elini ayağını çekip onlarla sohbet etmelisin.)

1 beyit⁸

Müdbirî bâşed be-ebleh meşveret

Hem be-câhil dâden sîm u zeret (Hemân, s. 70)

(Ahmaklarla sohbet etmek, onlara akıl danışmak ve cahillere altın ve gümüş dağıtmak seni talihsiz ve düşkün yapar.)

Attâr manzum eserlerinde "nişesten" (oturmak) fiili için "bâ" (ile) yerine "be" edatını kullanmamıştır. Tersine, dili mükemmel derecede akıcı ve anlaşılır olduğundan ve söz dizimi dilin doğal normlarına dayandığından, bu tür fiillerle bağlantılı olarak her zaman "bâ" edatını kullanmıştır:

Men in harseng-i hicrân-ı tu ez-râh

Ber-endâzem neşînem bâ-tu ân-gâh (Hemân, 1394b, s. 148)

(Ben bu büyük taşı senin yolunun üzerine atarım ve seninle beraber otururum.)

Terk-i hidmet gîr ü hod-râ mî-perest

Ba'd ez-în ber-hîz u bâ-hod kun nişest (Hemân, 1395a, s. 177)

(Hizmet etmeyi bırak ve kendine kulak ver, bundan sonra kalk ve kendinle otur!)

⁸ Ve ayrıca şu beyitler:

Hem-nişîni cuz be-dervîşân me-kun

Tâ tuvânî gaybet-i îşân me-kun (Hemân, 1373, s. 59)

(Dervişlerden başka kişilerle oturup kalkma, elinden geldiği kadar bunların gıybetini etme!)

Çün be nâ-cinsân nişîned âdemi

Kemterek bîned ez-îşân hem-demi (Hemân, s. 72)

(Bir kişi kötülerle oturursa onlardan çok az arkadaşlık görür.)

Pend-nâme'nin aşağıdaki beyitlerinde geçen mevcut "der-çizi noksân kerden" (bir şeyin azalması) ifadesi dil bilgisi açısından doğru görünmemekte ve konuşmacının dilsel unsurların doğru kullanımına ve onun Farsçanın kural ve standartlarına uygun olarak telaffuz edilmesine aşina olmadığını göstermektedir:

Her ki-râ der-fisk u der-isyân kuned

Îzid ender rızk-ı ū noksân kuned (Hemân, 1373, s. 101)

(Her kim isyan ederse Allah onun rızkını azaltır.)

Her ki der-şeb hâb-ı uryân mî-kuned

Der-nasîb-i hîş noksân mî-kuned (Hemân, s. 102)

(Gece çıplak uyumak kişinin nasibinin azalmasına sebep olur.)

Attâr'ın eserlerinde azaltmak anlamına gelen "noksân kerden" yerine, "noksân giriften" (kusur almak), "noksân pezîriften" (kusuru kabullenmek), "noksân üftâden" (kusura düşmek), "noksân âverden" (kusuru getirmek), "noksân pedîd şoden" (kusuru ortaya çıkmak) fiilleri gerektiğinde kullanılmaktadır:

Zihî mülket ki vâcib geşt lâ bûd

Ki ne noksân pezîred ne tezâyüd (Hemân, 1394a, s. 92)

(Öyle bir mülk ki hayran kalmak vaciptir ve varlığı ne fayda ne de zarar ister.)

Her ki-râ der-akl noksân ūfted

Kâr-ı ū fi 'l-cümle âsân ūfted (Hemân, 1395a, s. 426)

(Akli eksilen kişinin işi şimdi kolay olur.)

Müşk-râ çün bûy-ı noksân mî-pezîred ez-ciger

Gül çigûne bûy-i müşkîn ez-ciğer mî-âvereed (Hemân, 1392, s. 166)

(Müşk karaciğerden eksik koku alırsa gül karaciğerden müşk kokusunu nasıl çıkarabilir!)

Konuşmacının "revâ kerden" veya "edâ kerden" ifadelerinin yerine "hâcet-râ kâzî şoden" şeklindeki kullanımı ve "hâcet" sözcüğünün kullanımının mevcut ifadedeki zayıflığı aşağıdaki beyitte açıktır:

Her ki bâ-endek zi-Hak râzî şeved

Hâcet-i û-râ Hudâ kâzî şeved (Hemân, 1373, s. 95)

(Her kim Allah'tan [celle celâluhû] gelen az nimete razı olup bununla yetinirse Allah [celle celâluhû] onun ihtiyacını giderir.)

Yazarın vezin ve kafiye ile meşgul olmasının ve iki mısrasını uyumlu hale getirme girişiminin onu alışılmadık bir seçim yapmaya zorlamış olması muhtemeldir. Aksi takdirde klasik Fars şiirinin önde gelen şairlerinin hemen hiçbirinin şiirinde "kazâ-yı hâcet" ya da "kâzî şoden" hâcet, Farsça "revâ kerden" fiilinin yerini almamıştır. Bu durum *Pend-nâme*'nin kaleme alınma zamanının yedinci yüzyıldan sonraya, özellikle de Farsçadaki Arapça kelimelerin ve bileşiklerin etkisinin bariz olduğu sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllara dayandığı hipotezini güçlendirmektedir.

Attâr'a aidiyeti kesin olan eserlerin hiçbirinde Farsça kelimelerin sıklıkla kullanımı ve Arapça kelimelerin az kullanımı nedeniyle, "kâzî şoden" hâcet (yargılamak), "ber âverden" (tatmin etmek) veya "revâ kerden" (tatmin etmek) şeklinde kullanılmaz:

Hudâvendâ! Ümûd-i men vefâ kun

Dilem-râ ez-kerem hâcet revâ kun (Hemân, 1394a, s. 230)

(Ey Allah'ım! Umuduma vefa ver ve kereminle gönlümdeki haceti gider!)

Çü nâ-bînâ-yı 'âciz-râ du'â kerd

Be-bînâyîş Hak hâcet revâ kerd (Hemân, 1394b, s. 124)

(Görme engelli olan âcize dua etse, Hak görme isteğini yerine getirir.)

Çün tu hâcet mî-ber-ârî sadhezâr

Hâcet-i men kun revâ kârem ber-âr (Hemân, 1395, s. 419)

(Yüzbin haceti yerine getiren Sen, benim isteklerimi de ver, işimi yoluna koy!)

Hâceti dârem revâ kun ba'd ez-ân

Tu me-râ vu men tu-râ tâ câvidân (Hemân, 1395a, s. 245)

(Bir isteğim var yerine getir, bundan sonra sonsuza kadar Sen benimle ben de Seninle olayım!)

"fermân kerd" (fermân vermek) birleşik fiili genellikle fermân etmek ve itaat etmek anlamına gelir, emretmek manasına değil. Ancak *Pend-nâme*'nin yazarı bu konuya dikkat etmeden onu "fermân dâden" anlamında kullanmıştır.

Ân ki fermân kerd kahreş bâd-râ

Tâ sezâyî dâd kavm-i Âd-râ (Hemân, 1373, s. 47)

(Allah [Ad kavminin amellerine uygun olan cezayı vermek için] rüzgara onları kahr etme emrini verdi.)

Bu, orijinal Fars şiirinde özellikle Attâr'ın şiirinde, ortak ve doğru anlamında yani "fermân borden" anlamında kullanılmıştır:

Hüsn-i fermân ân gebr-i kühen kerd

Büzurgân-râ guvâh-i ân sühan kerd (Hemân, 1394b, s. 292)

(İtaat etmeyi eski ateşe tapan verdi, büyükleri o sözün şahidi yaptı).

Şeyh güfteş her çi gûyî ân kunem

V'ânçi fermâyî be-cân fermân kunem (Hemân, 1394b, s. 256)

(Şeyh "Ne dersen onu yaparım, neyi emretsen onu canıgönülden yerine getiririm." dedi.)

Şer'-i fermân-ı peyember kerden est

Felsefi-râ hâk-ı ber-ser kerden est (Hemân, 1395a, s. 156)

(Peygamberin itaat ettiği şeriatı yapmalı, felsefeyi öldürmeli!)

İçerik

Pend-nâme ahlaki bir manzumedir ve içeriği nasihate dayalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bu nasihatlerin çoğu dindarlık, züht, dünyanın geçici oluşu, siyaset, temizlik, sağlık, edep ve şehir âdetleri konularını içermektedir. *Pend-nâme* aynı zamanda dini bir manzumedir. Attâr'a atf edilen *Pend-nâme*'yle diğer eserleri⁹ arasında bazı sözel ve tematik benzerliklerle birlikte bazı ahlaki ve dini fikir ve kavramlarda farklılıklar dikkat çekmektedir. İşte bazı örnekler:

Pend-nâme'nin bölümlerinden biri *Der-mevzû "Akıbet ü Beyân-ı Sebeb-i Ân"* şeklindedir:

Âfiyet-râ ger be-cûy ey azîz

Mî tevâneş yâften der-çâr çîz

(Ey azizim! Eğer afiyet istersen dört şeyde bulabilirsin!)

Eymenî vu nîmet ender-hâne dân

⁹ Rek, Fetureçi Mînû. (1388). *Serâyende-i Pend-nâme Kîst?*, Fesil-nâme-i Tahassusî-i Zebân ve Edebiyât-ı Fârisî, Sayı 1, s:153-159.

Tendürüstü vu ferâğat ba'd ez-ân

(Evine önce emniyet ve nimet sonra da sağlık ve huzur getir!)

Çünkü bâ-nimet emânî bâşedet

Âfiyet-râ z'ân nişânî bâşedet

(Çünkü selâmetliğin alameti, evinde nimet ve güven olmasıdır.)

Bâ-dil-i fâriğ çu bâşî tendurust

Diger ez-dünyâ ne-bâşed hiç cust (Hemân, 1373, s. 57)

(Huzurlu bir kalple sağlıklı olursun, artık dünyadan hiçbir şey talep etme!)

Yukarıdaki beyitlerden ortaya çıkan şudur ki müellifin selâmet ve âfiyet kelimesinden düşüncesi, beden ve dünya sıhhat ve esenliği anlamındadır. Çünkü beden sağlığı anlamına gelen eymenî, ni'met, ferâgat ve hatta tendürüstü (güvenlik, bereket, boş zaman ve hatta sağlık) gibi kelimeler dünya hayatının unsurları ve bileşenleri arasında yer almıştır. Ancak Attâr'ın fikrî ve tasavvufî eserleri boyunca, iyilik ve sağlık, gerçek aşk, yok olma, inançsızlık ve bundan kaynaklanan bunalım ile karşılaşılır. Aşk, mükemmellik yolu ile zorluklardan kaçınmak anlamına gelir. Attâr, *Şeyh Sanan* hikayesinde, Tersa'nın kızının dilinden, iffetin aşkla bağdaşmadığını söyler ve âşığın iffete değil, sadakate ihtiyacı olduğuna inanır. Ayrıca *İlâhî-nâme*'de bunu vurgular ve rahatlığı, sevgiyle bağdaşmayan benmerkezcilikle eş tutar:

Âfiyet bâ-ışk ne-buved sâzgâr

Âşıkî-râ küfr sâzed yâd dâr (Hemân, 1395b, s. 293)

(Huzur aşk ile muvafık değildir, aklında olsun ki âşığı kâfir edebilir!)

Zi-pîş-i hîşten ber-bâyedet hâst

Ne-yâyed âşıkî bâ-âfiyet râst (Hemân, 1394b, s. 346)

(Kendinin yanından kalkmalı, aşk ile huzur bir arada denk gelmez.)

Pend-nâme'deki mühim meselelerden bir diğeri ise *Kur'an*'daki "bâr-ı emânet" terimi ve yorumudur. Bu bölümdeki beyitlerden yazarın "bâr-ı emânet" ifadesini dinî ve ahlâkî yönden tefsir ettiği görülür. Yani yapılması gereken din, hudutlar, vazifeler, dinî vazifeler, ilâhî emir ve yasaklardır ve bu vazifelerin yapılmaması azap ve lanete sebep olur.

Çün şütür der-reh der-ây u bâr keş

Bâr-ı tâ'at ber der-i Cebbâr keş

(Devenin yoldan çıkmaksızın yükünü taşıması gibi sen de yoldan sapmaksızın ibadetin yükünü çekerek Allah'ın huzuruna getir, yoldan sapma!)

Kerde-î bâr-ı emânet-râ kabul

Ez-keşîden pes ne-bâyed şod melûl (Hemân, 1373, s. 63)

(Allah'ın sana verdiği emaneti kabul ettin. Şimdi ibadet etmekten usanman uygun olmaz.)

"Bâr-ı emânet" ifadesinin böyle bir yorumu, sahabe ve talebelerinden bu yana din âlimlerinin sahip oldukları en meşhur yorumlardan birisidir. Ancak bu yorumlar, mutasavvıfların "bâr-ı emânet" konusundaki görüşlerinden farklıdır. Elbette mutasavvıfların dünya görüşündeki "bâr-ı emânet" yorumu, zahir âlimlerin yorumlarına genel bir muhalefet değildir. Çünkü mutasavvıflar da dinî vazifeler, ilahî emir ve yasaklar da dahil olmak üzere, aynı anlam yüklerini onun için dikkate alırlar. Ancak mistiklerin güvene ilişkin dünya görüşünü, zahirî bilginlerin dünya görüşleri ile karşılaştıran şey, onların tabi oldukları, benimsedikleri dünya görüşleri ve bunlara yükledikleri manalardır ki bunlar da sırasıyla "akıl", "aşk" ve "marifet" gibi terimleri içerir.

Attâr'ın düşüncesinde "emânet", gerçeği ve ölümsüzlüğü arayan insanın kalbine yerleştirilmiş "genc-i ışkî" (aşk hazinesi) dir:

Genc-i işkeş ger ne-dîdî kûr şû

Z'ânki kûrî râh bîn mî-bâyedeş (Hemân, 1392, s. 353)

(Eğer aşk hazinesini görmezsen kör ol çünkü o körlüğüne yolu görmeyen gerek.)

Onun gözünde kederin yükü, bir emanet gibi âşıkların kalplerine ağır gelen bir dosttan ayrı kalmanın sevgisi ve hüznüdür. Sadece yâr visali onun vücudunda helak olduğu zaman, onu âşıkların kalplerinden söküp atar ve onları hafifletir:

Ki bâr-ı ışk-râ cân bârgîr est

Velfî meydân-ı huldeş nâ-güzîr est (Hemân, 1394b, s. 262)

(Aşk yükünü can kaldırır ama sonsuzluk meydanında çaresizdir!)

Ömre değer vermek ve onu aziz bilmek, *Pend-nâme* yazarının okuyucu ve dinleyicilerine tavsiye ettiği nasihatlerden birisidir:

Ömr-râ mî-dân ganimet her nefes

Çûn reved dîger ne-yâyed bâz pes (Hemân, 1373, s. 73)

(Ömrünün her anını ganimet bil! Çünkü o gittiği zaman bir daha geri gelmeyecektir.)

Mî sezed ger ömr-râ dârî azîz

Çûn reved bîşeş ne-hâ'vî hî dîd nîz (Hemân, s. 74)

(Eğer ömrü aziz tutarsan o buna layıktır. Çünkü ömür gitti mi bir daha geri gelmeyecektir!)

Art arda iki fasılda, ömrü arttıran etkenleri sıralarken güzel sesler dinlemek, güzellikleri görmek, mal ve can güvenliğinden emin olmak ve işlerin maksadına göre değerlendirilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Yaşlanmayı, garipliği, büyük ıstırapı, ölüye bakmayı ve düşman korkusunu ömrü azaltan etkenler olarak görmüştür¹⁰. Bahsedilen tüm etkenler dünyevi bağımlılıklar ve zevkler arasındadır ve elbette bunlara riayet edilmemesi durumunda ıstıraplar elde edilir, bu durum

¹⁰ Rek, Attâr, 1373, s. 77.

insanoğlunun değerli hayatını mahveder. Mutasavvıfların dünya görüşünde ise hayatta ve diri olmak doğru yaşamaktır yani dünyanın canı ve malı için yaşamamaktır. "Dünya hayatı bir hikayedir ve gerçek yaşam sonsuzdur. Görünen dünya bir anlatıcıdır ve gerçek yaşam ebedî hayattır. Eğer gözünü kendi üzerinden kaldırırsan o zaman bunu anlarsın. Her kim can için diri ise diri değildir belki o bir tutsaktır. Her kim Hak için diriye ebedîdir." (Ensârî, 1372, s. 378).

Attâr da fani zevkler ve dünyevî helak için harcanan hayatı mahkûm eder ve onu bir hiç sayar. Böyle bir hayattan ölüme sığınır. Ona göre gerçek hayat, ruhun gönül alanın huzurunda olduğu zamandır:

Bedîn ömrî ki çendîn pîç dâred

Me-şev garre ki pey ber-hîç dâred (Attâr, 1394a, s. 191)

(Pek çok sarmaşığı olan bu hayata gafil olma, çünkü sonu bir hiçtir.)

Tu-râ ger ömr-i hakîkî ân zamân est

Ki cânet der-huzur-ı dilsitân est (Hemân, 1394b, s. 163)

(Eğer bahtın sana gerçek ömrü verirse senden gönlünün huzurunu alır.)

Pend-nâme kitabının bir bölümü krallara ve kudret sahiplerine öğütler içerir ve onlara krallığın doğru yolunu öğretir. Halk içinde gülmek, yoksullarla ilişki kurmak, baskı, bağışlama, askerlere yardım ve iyilik gibi konular bu bölümde işlenen konulardan bazılarıdır:

Pâdişâh çûn der-mele handân buved

Bî-gümân der-heybeteş noksân buved

(Eğer padişah halk içinde güler yüzlü olursa şüphesiz heybetinde eksiklik olur.)

Bâz sohbet dâşten bâ-her fakîr

Pâdişah-râ ayb bâşed gûş gîr

(İyi dinle! Eğer padişah her fakirle sohbet ederse heybetini kaybeder.)

Ger kuned âheng-i zulmî pâdişâh

Sûd ne-kuned mer û-râ heyl u sipâh

(Eğer padişah zulme kast ederse ona ne süvarilerinin ne de ordusunun faydası olur.)

Çûn kuned sultân kerem bâ-leşkerî

Behr-i û bâzend sad cân u serî (Hemân, 1373, s. 54)

(Eğer sultan bir askerine ihsanda bulunursa, kendisi uğruna yüz can feda olunur.)

Bununla birlikte Attâr'ın şiirlerinde dünyevi krallara, monarşilerinin temellerini güçlendirmeye yardımcı olduğu için, hükümdarlığın doğru yolu veya asllarına ve ordularına nasıl tahammül edileceği konusunda hiçbir tavsiye yoktur; ancak onların dünyevi güçlerini ve boş krallıklarını ebedi ilahi güce karşı her zaman mahkûm etmiş ve krallıklarını hiçbir şey olarak görmemiştir:

Cihân pür-nûş-ı dârû-yı İlahî

Me-kuş hod-râ be-zehr-i pâdşâhî (Hemân, 1394b, s. 305)

(Dünya İlahî ilaçlarla doludur, krallık zehri ile kendini öldürme!)

Attâr tasavvufî yönü ve eserleriyle döneminin en büyük şairlerinden birisidir. Eserlerinde onun krallar, şehzadeler, bakanlar ve güçlü insanlar hakkındaki dikkati ve üzerinde düşünölmeyi hak eden görüşleri ön plana çıkmaktadır (Eşrefzâde, 1387, s. 32). Ona göre, dünya kralının hoşgörüsü ve nezaketi kalıcı değildir. Bir kez tahammül ederse, başka bir zaman zulme uğrayacaktır. Kral öyle bir ateştir ki ona yakınlık edildiği zaman zararı artırır:

Şâh-ı dünyâ ger vefâ-dârî kuned

Yek dem-i diğer cefâ-kârî kuned (Attâr, 1395b, s. 275)

(Eğer dünya padişahları bir kez dostluk etse, ikinci kez zulm ederler).

Şâh-ı dünyâ fi'l-mesel çûn âteş est

Dûr bâş ez-vey ki dûrî bes hoş est (Hemân)

(Dünya padişahı ateş gibidir, ondan uzak dur, uzak durmak en iyisidir.)

Pend-nâme müellifinin görüşüne göre "sukût" ve "hamûşî" sözcükleri, Attâr anlamına gelen "hamûşî" sözcüğünden farklı bir yapıdadır ve farklı bir anlama gelmektedir. Metinde "hamûşî" (sessizlik) ve "sukût" ortak anlamı ile aynı anlama gelir ve konuşmacı, daha az konuşmak ve abartıdan kaçınmak için genel bir ahlaki ilkeyi vurgular:

Her ki-râ güftâr bisyâreş buved

Dil derûn-ı sine bîmâreş buved

(Çok konuşan kişinin kalbi kararır, gönlü hastalanır.)

Hâmuşî ez-kizb u gıybet vâcibest

Eblehest ân k'û be-gıybet râğibest (Hemân, 1373, s. 52)

(Yalan söylemek ve gıybet etmektense sessizlik vaciptir; konuşmaya, gıybet etmeye istekli olan kişi aptaldır!)

Ancak Attâr'ın şiirinde "sukût" ve "hamûşî" kavramları özellikle bu tür düşünce ve fikirler onun şiirsel manzumelerine dağılmış olduğundan tasavvuf, teslimiyet ve sabır kavramıyla birleştirilir. Attâr'ın düşüncesine göre sessizlik, eşsiz Yaradan'ın yaratılışının büyüklüğü karşısında sessizlik, dedikodu ve egoizmden uzak durmak anlamına gelir ve bunun tedavisi ruhun yetiştirilmesi, ilahî makama yükseltilmesi ve onda hayatta kalmasıdır:

Be-bâyed dâşt gerden zîr-i fermân

Ki cüz sabr u hamûşî nîst dermân (Hemân, 1394a, s. 90)

(Emirlere uymak zorundadır. Çünkü bu derdin sabır ve sessizlikten başka dermanı yoktur.)

Sonuç

Pend-nâme, yanlışlıkla Attâr-ı Nişâbüri'ye atfedilen en ünlü eserlerden birisidir. Bu makalede bu manzume yapı, dil ve içerik olmak üzere üç yönden ilmi bir şekilde ve üslup yönünden incelenmiş ve *Pend-nâme*'nin *Mantuku't-Tayr*, *İlâhî-nâme*, *Musîbet-nâme* ve *Esrâr-nâme* mesnevilerinin sahibi olan Attâr-ı Nişâbüri'ye ait olmadığı gösterilmiştir. Çünkü öncelikle bu manzumenin şekli ve yapısı Attâr'ın dört mesnevisinden çok farklıdır. Ayrıca Attâr, dört manzumesinin tamamında anlatı ve alegorik ifadeler kullanarak düşünce ve düşünce içeriğini dinleyiciye aktarmaya çalışmış ve nasihati bu yapı ve anlatım biçiminin dışında tutmuştur. Bu manzume hem hacim olarak hem de tutarlılık, koordinasyon ve içeriğin ifade ediliş şekli bakımından Attâr'ın dört ana manzumesiyle hiçbir benzerlik ve uyum göstermemektedir. İkincisi, Attâr'ın dört mesnevisi ile *Pend-nâme* manzumesi arasında var olan çok az ortak özellik dışında, *Pend-nâme* metninde kullanılan dil neredeyse Attâr'ın genel şiir diline hem kelime ve terimlerin kullanımı hem de söz dizimi ve dil kuralları açısından aykırıdır. Dolayısıyla Attâr'ın şiir dilinin sade ve nesir diline yatkın olduğu, söz dizimsel özelliklerinin Farsça konuşan kişilerin konuşmalarındaki argo ve ortak dile aşına olduğu düşünülürse Attâr, göze hitap etmeyen şiirlerin, dilsel ve şiirsel ilke ve standartlara uymayan basit şiirlerin şairi olarak kabul edilemez ve *Pend-nâme* bu manzumelerin bir istisnası olamaz. (Kısacası bu şiirler Attâr'a ait olamaz.)

Üçüncüsü, *Pend-nâme* ile Attâr'ın manzumeleri arasında bazı sözel ve tematik benzerliklerin olduğu durumlar dışında, bu iki eser kategorisinin entelektüel içeriğinin daha yüksek bir yüzdesi birbirinden önemli ölçüde farklıdır. Saf mistisizm, tasavvuf ve sofizm Attâr'ın manzumelerini yöneten entelektüel içerik ve düşünce tarzının merkezinde yer alır. Ancak bazen *Pend-nâme* metnine hâkim olan duygu ve düşünce, saf tasavvuf dünyasından uzak, sadece dini temaları ve kuru tasavvufu ifade etmenin hizmetindedir; diğer *pend-nâme* türü eserler gibi daha çok genel ahlak ilkelerini ifade etme hizmetinde yazılmıştır.

Kaynakça

Attâr-ı Nişâbüri, Feridüddin (1394a). *Esrâr-nâme*, Bâ-Mukaddime ve Tashih-i Muhammed Rızâ Şefî Kedkeni, Tahran: Sühan, 7. Baskı.

----- (1394 b). *İlâhî-nâme*, Bâ-Mukaddime ve Tashih-i Muhammed Rızâ Şefî Kedkeni, Tahran: Sühan, 7. Baskı.

----- (1373). *Pend-nâme*, Be-Tashih ve Tahşiye-i Sylvester Dosasi, Tahran: Esâtîr, 1. Baskı.

----- (1392). *Divan*, Be-İhtimâm ve Tashih-i Takî-i Tefzelî, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı ‘İlmî ve Ferhengî, 14. Basım.

----- (1395a). *Musibet-nâme*, Mukaddime ve Tashih-i Muhammed Rızâ Şefî Kedkeni, Tahran: Sühan, 7. Baskı.

----- (1395b). *Mantukut-tayr*, Mukaddime ve Tashih-i Muhammed Rızâ Şefî Kedkeni, Tahran: Sühan, 15. Baskı.

Dânişpejuh, Muhammed Takî (1348). *Fihrist-i Mikrofilmhâ-yı Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahran*, 3. Cilt, Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, İlk Baskı.

----- (1341). *Neşriye-i Nüşahâ-yı Hattî Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahran*, Cilt 9, Tahran: Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i İsnâd-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1. Baskı.

----- (1341). *Neşriye-i Nüşahâ-yı Hattî Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahran*, Cilt 10, Tahran: Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i İsnâd-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1. Baskı.

Dânişpejuh, Muhammed Takî; Hâkemî, İsmâil (1341). *Neşriye-i Nüşahâ-yı Hattî Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahran*, Cilt 11, Tahran: Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i İsnâd-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1. Baskı.

Dânişpejuh, Muhammed Takî; Afşar, İrac (1341). *Neşriye-i Nüşahâ-yı Hattî Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahran*, Cilt 12, Tahran: Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i İsnâd-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1. Baskı.

Dirâyetî, Mustafa (1389). *Fihristvâre-i Dest-i Nüviştehâ-yı İrân (DİNÂ)*, Cilt 2, s. 641-642.

- Ensârî, Abdullah bin Muhammed (1372). *Mecmu'a-i Resâil-i Fârisî*, 2.cilt, Be-Tashih-i Muhammed Server Mevlâyî, Tahran: Tus. 1. Baskı.
- Enverî, Hasan; Ahmedî, Hasan, (1390). *Destûr-ı Zebân-ı Fârisî*, 2. Cilt, 4. Baskı, Tahran: Fatemi, 1. Baskı.
- Eşrefzâde, Rıza (1387). Kudret Sitîzî-i Ârifâne-i Attâr-ı Nîşâbüri, *Edebiyât-ı Fârisî (Dânişgâh-ı Âzâd-ı Meşhed)*, 5. Yıl, sayı 18, s. 26-43.
- Fetureçi, Minû, (1382). Bâverhâ-yı Merdüm Der-Pend-nâme-i Attâr, *Ferheng-i Merdüm*, Yıl 6, Sayı 6 ve 7, s.1-102.
- (1388). Serâyende-i Pend-nâme Kist?, *Fasıl-nâme-i Tahassusî Zebân ve Edebiyat-ı Fârisî*, Birinci Yıl, Sayı 1, s. 137-162.
- Furuzânfer, Bediü'z-zaman (1353). *Şerh-i Ahvâl ü Nakd ve Tahlîl-i Asâr-ı Şeyh Ferîdüddîn Attâr Nîşâbüri*, Tahran: Dihhudâ, İkinci Baskı.
- Hairî, Abdülhüseyin (1388). *Fihrist-i Nüşahâ-yı Hattî Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*, Cilt 12 ve 36, Be-Gûşeş-i Ali Sadrâyî, Kum: Merkez-i İntişârât-ı Defter-i Tebligât-ı İslâmî Havza-i İlmiye-i Kum, İlk Baskı.
- Hâkemî, İsmail (1374). Mürûri Ber-Pend-nâme-i Attâr, *Kayhan Ferhengî*, Yıl 12, Sayı 120, s. 68-69.
- Mustafavî Sebzevârî, Rıza (BİTA). Pend-nâme-i Attâr, *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm*, Cilt 5, s. 766-767.
- Mîrânsârî, Ali (2003). *Kitâb Şinâsî-i Attâr*, Tahran: Encümen-i Asâr ve Mefâhir-i Ferhengî, İkinci Baskı.
- Nefisî, Said (1384). *Zindegî-nâme-i Attâr*, Tahran: İkbâl, İkinci Baskı.
- Penc Üstâd (Abdulazîm Karîb, Melikü's-Şuarâ-yı Bahâr, Bediü'z-Zaman Furuzânfer, Celâl Homâyî, Reşîd Yasemî) (1366). *Destûr-ı Zebân-ı Fârisî*, Tahran: Aşrefî, 4. Baskı.
- Seccâdî, Ziyâüddîn (1374). Pend-nâme-i Attâr ve Çend Eser-i Mensûb-ı Be-û, *Kayhan Ferhengî*, Yıl 12, No. 120, 56-58.

Şefî Kedkenî, Muhammed Rıza (1378). *Zebûr-ı Fârisî (Nigâhî Be-Zindegî ve Gazelhâ-yı Attâr)*, Tahran: Age, 1. Baskı.

Zerrinkub, Abdülhüseyin (1392). *Âşinâyî Bâ-Nakd-i Edebî*, Tahran: Sühan, 9. Baskı.

Veri Tabanları

Cüst ü Cûy Kitâbhâ-yı Nûshahâ-yı Hattî (ET.: 22/ 06/ 98). <http://aghabozorg.ir/search.aspx>.

Kitâbhâne-i Dicalî Nûshahâ-yı Hattî ve İsnâd-ı Şarkî (Kodna). (ET.: 22/06/98).
<http://zakhair.net/start.php>

Kitâbhânehâ-yı Dicalî Nûsh Hattî Cihân (Basatin) (ET.: 22/06/98).
<http://manuscripts.ir>

Wikipedya (22/03/98). <https://fa.wikipedia.org>.

Vikifikh (22/03/98). <http://wikifeqh.ir>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

1. Yazar/First author %50

2. Yazar/Second author %50

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir. (No potential conflict of interest was reported by the authors).